

ударні замки. Одним із кращих варіантів довгої кремінної рушниці була турецька яничарка, яка використовувалася козацькою піхотою. До кінця XVI ст. козаки усвідомили переваги вогнепальної зброї, пікінери в їхніх порядках замінялися мушкетерами на флангах, а традиційна кіннота охороняла їх збоку, часто застосовуючи пересувні візові укріплення – вагенбурги [1, с. 857].

Озброєння українських земель XIV–XVI ст. поєднувало середньовічні традиції та новітні військові технології. Із лицарського спадку у цей період залишалися в озброєнні спис та меч, але важкоозброєна шляхетська кіннота дедалі більше оснащувалась гусарськими луками, шаблями і кіннотними стрілецькими засобами. Зростання ролі артилерії і ручної рушниці привело до поступової відмови від традиційних пік та щитів під натиском гармат та вогнепальної піхоти. Таке поєднання зумовило формування універсального воїна, здатного діяти як у степових мобільних сутичках, так і в укріпленій обороні, що згодом визначило характер козацького війська та його бойову ефективність у ранньомодерну добу.

Джерела та література

1. Войтович Л. І., Овсінський Ю. В. Історія війн та військового мистецтва: у 3 т. Харків: Фоліо, 2017. Т. 1. 894 с.
2. Крип'якевич І. П., Капустянський М. М., Гнатевич Б. М. Історія українського війська. Вінніпег: Клуб приятелів української книги, 1953. Т. 2. 863 с.
3. Мальченко О. Є. Артилерія на українських землях у XIV–XV ст. Київ: ТОВА ВП «Олавтекс», 2005. 184 с.
4. Терський С. З історії української зброї XIII–XVIII ст.: сокири-бердиші та алебарди. *Вісник Національного університету Львівська політехніка*. 2005. Вип. 527: Держава та армія. С. 16–27.
5. Тоїчкін Д. В. Середньовічний меч як традиційна ознака військово-рицарського стану на українських землях. *Військово-історичний альманах*. 2013. С. 38–46.
6. Черкас Б. В. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV–XVI ст.). Київ: Темпора, 2011. 143 с.

Мельник Сергій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

АКСЕОЛОГІЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Ключові слова: аксеологія, зброєзнавство, історія, сокира, спеціальні історичні дисципліни.

Keywords: axeology, weapon history studies, history, axe, auxiliary sciences of history.

Власний досвід дослідження такої поширеної категорії археологічних та етнографічних знахідок як сокири привів автора до висновку про необхідність

виокремлення окремого напряму комплексного вивчення цих артефактів, який пропонується назвати аксеологією (axeology) – від англ. *axe* («сокира») і грец. *λόγος* («вчення, наука»).

У ХХІ ст. історична наука дедалі активніше звертається до матеріальної культури як до повноцінного джерела історичної реконструкції, а подекуди й соціальної пам'яті [6; 8; 9]. Предмети виробництва та побуту розглядаються не лише як утилітарні об'єкти, а як носії соціальної комунікації, технологічних знань і культурних кодів [6; 9]. У цьому контексті навіть сокира – відомий і давній артефакт, потребує окремого системного осмислення.

Сокира супроводжує людину щонайменше від неолітичної доби до індустріального часу [3; 13]. Вона є знаряддям праці, військовою зброєю, маркером соціального статусу, елементом сакральної символіки й нерідко носієм виробничих клейм [4; 14]. Однак у сучасних дослідженнях сокира рідко розглядається комплексно та системно: археологія аналізує її контекст і типологію; історія зброї – бойове застосування [2; 11]; етнологія – побутову функцію [17]; семіотика – символічний вимір [1; 10; 15]. Така розпорошеність методів і підходів зумовлює потребу впровадження нової міждисциплінарної галузі, яку пропонується визначити як аксеологію.

Об'єктом аксеології є сокири та сокироподібні інструменти від кам'яної доби до модерності. Предметом аксеології є закономірності їх технологічної еволюції, морфологічної спеціалізації, просторового поширення та розвитку знакових систем (клейм, майстерневих марок, символічних позначень), пов'язаних із ними [10; 15; 17].

Першим методологічним положенням нової науки є принцип матеріальної детермінації. Матеріал (кістка, кремій, бронза, залізо, сталь) визначає конструктивні можливості інструмента й одночасно відображає рівень розвитку суспільства. Технологічний перехід від кам'яних до металевих сокир засвідчує зміни в економічній і соціальній структурі спільнот [3; 13].

Другим є принцип морфологічної еволюції. Зміни у формі сокири (наявність обуха, руків'я, видовження леза) пов'язані з історичною спеціалізацією функцій [7; 11]: від універсального знаряддя до чітко диференційованих бойових, теслярських і церемоніальних типів. Морфологічний аналіз дає змогу здійснювати хронологічну й культурну атрибуцію артефактів [2; 12].

Третім є принцип ремісничої символіки. Металеві сокири нерідко містять клейма, знаки майстрів або торговельні позначення [1; 10; 15]. Такі маркування виконують функції авторської ідентифікації, цехового контролю або гарантії якості [1]. У цьому аспекті сокира постає як матеріальний носій інформації та рання форма економічної ідентифікації, що наближається до сучасного розуміння брендингу.

Четвертим є принцип сакральної проєкції. У європейській традиції сокира асоціюється з громовержцями (Перун, Тор) і символізує блискавку, очищення й владу [4; 14]. Археологічні та етнографічні джерела свідчать про її апотропейне використання. Отже, інструмент поєднує утилітарну й сакральну функції [17].

П'ятим є принцип просторової архітектоники. Сокира виступає засобом формування простору – через розчищення території, будівництво та зведення укріплень [6]. Її роль у формуванні матеріального середовища дає змогу говорити про системний вплив інструмента на просторову організацію суспільств.

Методика аксеології поєднує археологічну типологію [8; 12], металографічний аналіз [3; 13], трасологію, дослідження ремісничих знаків [10; 15], історію цехових інституцій [1], а також цифрові методи – 3D-сканування та GIS-картографування виробничих центрів [6]. Створення цифрового атласу сокир України, Центральної та Східної Європи може стати одним із практичних напрямів розвитку дисципліни.

У межах аксеології пропонується такий термінологічний апарат:

Аксеогенез (axeogenesis) – історичний процес формування і розвитку сокири;

аксеотип (axeotype) – морфологічна різновидність;

аксеосеміотика (axeosemiotics) – підгалузь дослідження клейм і знаків на сокирах;

аксеоцентр (axeocenter) – локальний виробничий осередок сокир;

аксеоідентифікація (axeoidentification) – встановлення походження виробу за маркуванням;

аксеоархітектура (axeoarchitecture) – вплив сокири на формування просторової структури суспільств.

Наукова новизна аксеології полягає в інтеграції технологічного й семіотичного аналізу в єдину систему дослідження. Вона дає можливість розглядати сокиру як індикатор економічних змін, мобільності майстрів і трансрегіональних зв'язків [6; 8]. Перед викликами історичної науки XXI ст., де цифрові методи та міждисциплінарність формують нові підходи, аксеологія може стати перспективним напрямом, що поєднує класичну та експериментальну археологію, історію ремесел і культурну антропологію.

Залучення аксеології до системи історичних досліджень передбачає її використання як нової теоретичної платформи, що системно осмислює сокиру як універсальний історичний феномен – інструмент, знак і символ цивілізаційного розвитку.

Викладену в цій публікації авторську позицію та аргументацію варто розглядати як підґрунтя для подальшого обговорення й наукової дискусії.

Джерела та література

1. Belfanti C. M. Branding before the brand: marks and trade in early modern Europe. *Business History Review*. 2018. Vol. 92, № 1. P. 1–27.
2. Blair C. European and American arms and armor. London: Batsford, 1962. 320 p.
3. Craddock P. T. Early metal mining and production. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995. 402 p.
4. Eliade M. Patterns in comparative religion. London: Sheed and Ward, 1958. 484 p.
5. Greig M. Stonemasons' marks and medieval working practices. Edinburgh: Historic Scotland, 2000. 168 p.
6. Hodder I. Entangled: an archaeology of the relationships between humans and things. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012. 264 p.
7. Kotowicz P. N. Weapons and tools in Central Europe (14–18th centuries). Krakow: Avalon, 2014. 356 p.
8. Lucas G. Understanding the archaeological record. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 368 p.

9. Miller D. Material culture and mass consumption. Oxford: Basil Blackwell, 1987. 240 p.
10. Müller H. Handwerkszeichen und Werkstattmarken des Mittelalters. Berlin: Deutscher Kunstverlag, 1998. 214 p.
11. Oakeshott R. European weapons and armour: from the Renaissance to the Industrial Revolution. London: Lutterworth Press, 1980. 304 p.
12. Pleiner R. The Celtic sword. Oxford: Clarendon Press, 1993. 224 p.
13. Tylecote R. F. A history of metallurgy. London: Institute of Materials, 1992. 224 p.
14. West M. L. Indo-European poetry and myth. Oxford: Oxford University Press, 2007. 544 p.
15. Żygulski Z. Znakowanie wyrobów metalowych w Europie Środkowej. Warszawa: PWN, 1982. 198 s.
16. Біляшівський М. Ф. Ремесла і промисли Правобережної України XVII–XVIII ст. Київ: ВУАН, 1926. 215 с.
17. Войтович В. М. Українське народне ковальство: традиції, символіка, типологія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998. 312 с.

Беляков Денис

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

«В ЯЛТІ НЕ БУВАЄ ЗИМИ»: ПОГОДА Й КЛІМАТ КРИМУ В ТЕКСТАХ МАНДРІВНИКІВ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

Ключові слова: Крим, клімат, метеорологія, мандрівники.

Key words: Crimea, climate, meteorology, travelers.

Актуальність теми полягає в дослідженні формування уявлень про клімат Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. через тексти мандрівників, у яких відображено поступове осмислення погодних явищ і закладено підвалини кліматичних уявлень про півострів. Мета дослідження сфокусована на вивченні описів погоди й клімату Криму в текстах мандрівників зазначеного періоду, аналізі їх цінності та ролі у формуванні образу Криму як особливого природно-кліматичного простору. Новизна теми полягає у розгляді текстів мандрівників як специфічного корпусу джерел з історії клімату, що поєднують емпіричні спостереження з культурними інтерпретаціями клімату Криму.

Історіографія дослідження клімату Криму в текстах мандрівників не є обширною. Варто зазначити передовсім статтю Г. Каушлієва [5], в якій детально висвітлено перебування І. Муравйова-Апостола на півострові. В іншій статті А. Гедьо та О. Іванюк побіжно згадують, із якою метою відправлялись мандрівники до Криму (зокрема, з природничою) [1].

Дослідження спирається на джерела особового походження (передовсім, мемуари Н. Е. Клемана, І. Муравйова-Апостола, А. Демідова та інших), статистичні джерела (військово-топографічний опис Таврійської губернії), наукові праці того часу (П. Палласа, К. Кесслера, М. Желєзнава).